

A TELJESSÉG POLITIKÁJA: FOGYATÉKOSDISKURZUSOK ÉS A NORMALITÁS IDEOLÓGIÁI MAGYARORSZÁGON

Napjainkban hatalmas változások zajlanak Magyarországon a fogyatékosokkal kapcsolatos intézményi struktúrákban és a velük kapcsolatos jogi szabályozókban és társadalmi attitűdökben. Mára a sérült emberekhez való professzionális és politikai viszonyulás kapcsán az úgynevezett orvosi modell mellett egyre inkább polgárjogot nyer az angolszász világban évtizedekkel ezelőtt lezajló emberi jogi mozgalmi hullám eredményeként megszületett „társadalmi modell”.¹ Fontos változások zajlanak a hagyományos nagy intézmények lebontása-átalakítása kapcsán és – főleg költségvetési megfontolásokból – előtérbe került a fogyatékkal élő személyek munkaerőpiaci és oktatási integrációja.² Miközben sok minden változóban van, a *fogyatékosok szituációját alapvetően határozza meg az a tény, hogy idehaza nem alakultak át lényegüket tekintve a fogyatékosokkal kapcsolatos diskurzusok*. Bár üdvözlendő tény azok pluralizálódása és innovációja, a tanulmány tézise szerint folytatódik a fogyatékkal élők depolitizálásának bevett gyakorlata, amely a Kádár-rendszer gondoskodó-elrejtő gyakorlatában gyökeredzik és tovább él az elsősorban intézményi oldalról érkező szakpolitikai szereplők mentalitásában. A tanulmány első fejezetében kimutatom, hogy az idehaza jellemző diskurzív keretek mindegyike ellene hat annak (vagy egyenesen nemkívánatosnak tekinti azt), hogy a fogyatékosok (és segítők, hozzátartozók, barátai) aktív szereplőkként vegyenek részt a politikai küzdelmekben. Ezzel párhuzamosan a fogyatékoság kérdését is kivonják a politikai küzdelmekből, vagy csupán más politikai tematikák részeként-apropójaként jelennek meg. Azt tapasztalhatjuk, hogy idehaza a fogyatékosügy azzal a feltétellel válik egyre fontosabbá és kerül egyre inkább a figyelem középpontjába és az érintettek csak azzal a feltétellel kapnak nagyobb beleszólást ügyeik intézésébe, ha távol tartják magukat a politikai-

¹ Andrászi-Tóth Veronika – Bódy Éva – Csicsely Ágnes – Nyitrai Imre: Az intézménytelenítés kapujában. *Esély*, 2011/4. 35–57.

² Belicza Rózsa – Dankó Ágnes – Halmai Réka – Szerepi Anna: *A megváltozott munkaképességű és fogyatékosággal élő emberek társadalmi és jogi helyzete a világban és Magyarországon. Helyzetfeltáró tanulmány*. Revita Alapítvány, 2007.

tól, mint a hatalommal történő konfliktusok, az érdekharcolások, a speciális intézmények határait és a társadalmi konszenzus nyugalmát feszegető akciók és a nyilvános reprezentációk terepétől.

A tanulmány későbbi fejezeteiben amellet érvelek, hogy a fogyatékosok diskurzív depolitizálása és a fogyatékosok kivonása a politikai mezőből azért igen veszélyes, mert a globalizáció korában a társadalmak posztmodernizációjának egyik sajátos következménye, hogy a fogyatékosok helyzete egyre kevésbé orvosilag, gazdaságilag, vagy társadalmilag meghatározott. A fogyatékosok helyzete egyre inkább politikai jellegűvé válik. A fogyatékosok helyzetéért mind nagyobb mértékben felelős politikai logikák sajátja univerzális jellegük, vagyis az, hogy a sérült emberekkel együtt olyan társadalmi csoportokat is érintenek, mint az idősek, a romák, a bevándorlók, a vidékiek, vagy éppen a kövérek, a lelki-mentális problémákkal küzdők, a szemüvegesek. A tanulmányban alapvetően két, a posztmodern korban központi szerephez jutó politikai logikát vázlok fel: a „normális én” és a „normál többség” megkonstruálásának mechanizmusait és ezek következményeit a fogyatékosokra nézve. Kiindulópontom szerint a fogyatékosok helyzetét egyre inkább a nyugati társadalmak „normalizációs jellege” határozza meg, vagyis „a normalitás tartja össze az egyébként dezorientált, atomizált és fragmentált tömegeket”. Amellet érvelek, hogy a normalizációs társadalmakban a posztmodern kondíciók közepette a normalitás megkonstruálása nem gazdasági, vagy társadalmi folyamat eredménye, hanem egyre inkább politikai jellegűvé válik. Ezért a fogyatékospolitika, a fogyatékosok depolitizálása nem kerülhető el, ha a sérült emberek változtatni akarnak helyzetükön és társadalmi pozícióikon.

A fogyatékosok depolitizálása: a fogyatékosok diskurzusai Magyarországon

A fogyatékosokkal kapcsolatos diskurzusok elemzése azért vált központi jelentőségűvé a nyugati társadalmakban, mert egyre inkább nyilvánvaló, hogy ezeknek a beszédmódoknak alapvető szerepe van a sérült emberek társadalmi-politikai pozícióinak kialakulásában és fenntartásában. Valójában nem lehet kétséges ugyanis, hogy a fogyatékosokkal élő emberek kapcsolatos diskurzusoknak nem egyszerűen politikai-társadalmi következményei vannak, de egyenesen direkt, bár gyakorta rejtett politikai folyamatokhoz kapcsolódnak. A fogyatékosdiskurzusok részét képezik azoknak a társadalmi-gazdasági gyakorlatoknak, amelyek eredménye a fogyatéko-

sok marginalizációja, státusztalansága, anyagi és kapcsolati szegénysége és az, hogy személyes tragédiája társadalmi létének tragikumát is meghatározza. A fogyatékos-sággal kapcsolatos diskurzusoknak az elemzése során általában ezért egyetlen szerző sem mulasztja el pontosan lokalizálni azt, ahogyan ezek a beszédmódok betöltik hiperideologikus szerepüket – hiszen ez válik a diskurzusok csoportosításának és beazonosításának vezérfonalává. Egyes szerzők a felszínen változtató, de ténylegesen a változatlanságban érdekelt politikai-társadalmi gyakorlat diskurzív elfedésére hívják fel a figyelmet. A fogyatékosról kialakuló képek eszerint olyan társadalmi gyakorlatokat rögzítenek, amelyek kijelölik az érintettek helyét a különböző viszonyokban és aktivitásokban. Margrit Shildrick szerint ezek a diskurzusok felelősek azért a helyzetért, hogy miközben formálisan a fogyatékos emberek egyenlő állampolgári jogokkal rendelkeznek, miközben integráltságuk szintje növekszik, miközben a nyilvánosságban egyre inkább kialakulnak a politikailag korrekt beszédmódok velük kapcsolatban, aközben ténylegesen folytatódik a sérült emberek társadalmi kirekesztése, leértékelése és stigmatizálása.³ A diskurzusok csoportosításának másik lehetősége a fogyatékosná változtató és a fogyatékoságot feloldani kívánó beszédmódok megkülönböztetése. A fogyatékosná változtató diskurzusok fontos eszköze eszerint, hogy a társadalom által okozott hátrányokat úgy mutassák be, mintha azok a fogyatékos helyzetéből adódnának. René R. Gadacz *ReThinking DisAbility* című könyvében azt állítja, hogy a mai pszichológiai, bürokratikus, egészségügyi, üzleti és politikai beszédmódok közös sajátossága, hogy a sérült embert úgy ábrázolják, mint akinek a baja a felelős társadalmi hátrányáért, amit majd ők „segítenek” kezelni, vagy amivel lehetőséget nyújtanak együtt élni.⁴

Az angolszász – főleg brit – világban egyre gyakoribb a diskurzusok háttérében annak a helyzetnek a megrögzítése, amely szerint a küzdelem az úgynevezett társadalmi és elmaradott beszédmódok között zajlik, mint a biomedikus (rehabilitálandó személytől beszélő), a fogyatékos (hátrányos helyzetűeket említő) és a testszociológiai (kiiktathatatlan testi-szellemi hibával bíró embereket középpontba állító) nézőpontok.⁵ Az Egyesült Államokban pedig az 1960-as évek emberi jogi küzdelmei óta szerepel a középpontban az a megkülönböztetés, amely „elnyomó” és „autentikus” diskurzusokat különböztet meg, a fogyatékosokat elnyomott kisebbségként kezelve

³ Shildrick, Margrit: *Dangerous Discourses of Disability, Subjectivity and Sexuality*. London, Palgrave Macmillan, 2009.

⁴ Gadacz, Rene R.: *ReThinking DisAbility*. Alberta, The University of Alberta Press, 1994.

⁵ Thomas, Carol: *Disability Theory: Key Ideas, Issues and Thinkers*. In Barnes, Collin, Oliver, Mike, and Barton, Len: *Disability studies today*. London, Polity Press, 2009.

és saját nézőpontjaikat-tapasztalataikat hiányolva a róluk és értük szóló vitákból.⁶ Ez a politikai szituáció nálunk is „ismerős”, akárcsak azok az elemzési kiindulópontok, amelyek a posztstrukturalizmustól, a posztmarxizmustól és a kortárs feminizmustól kölcsönözve fogalomkészletüket a hétköznapi élet „politikájára” fókuszálnak. Azt sugallják, hogy a mindennapi beszédmodok rögzítik a fogyatékosokkal kapcsolatos tényleges társadalmi gyakorlatot és ez alól a fogyatékos-szakpolitikák és a szociálpolitikai-egészségügyi intézmények, de még a fogyatékosok sem vonhatják ki magukat. Az ilyen irányú elemzések már komoly múltra tekintenek vissza, talán Erving Goffman stigmatizációs gyakorlatokat bemutató könyve tekinthető ezek kiindulópontjának – még híján a mai munkák intellektuális apparátusának.⁷ A mai elemzések legtöbbször ezek közül a foucault-i fogalomkészletet használja, a biopolitika, a hatalom és diszkurzivitás kérdésére koncentrálnak. Michael T. Hayes és Rhonda S. Black ezt a diskurzuselemzési szempontot úgy foglalja össze, mint a fogyatékosokról szóló beszédmodok csoportosítását „aszerint, hogy hogyan helyezik el a fogyatékosokat a társadalom hatalmi viszonyainak hálójában”.⁸

Ezek a diskurzív szempontok sok tekintetben idehaza is alkalmas eszközt jelenthetnek a fogyatékosokról szóló külsődleges beszédmodok analízisének. Véleményem szerint azonban van a hazai fogyatékosnarratíváknak egy olyan sajátossága, amely speciálisan a magyar helyzet elemzésének fontos faktorát adhatja: ezeknek a diskurzusoknak a totális, tehát valamennyi beszédmodot elsődlegesen meghatározó

⁶ Shakespeare, Tom, Watson, Nicholas: *The social model of disability: an outdated ideology? Research in Social Science and Disability*. Volume 2, 2002. 9–28.

⁷ Goffman, Erving: *Stigma*. London, Penguin, 1963.

⁸ A hétköznapi diskurzusok általában a hatalomtól, önállóságtól és erőttől megfosztottsággal azonosítják a fogyatékoságot, mivel jobbra rejtett, ismeretlen, elesett, gyenge szituációba helyezik a fogyatékosokat. A hétköznapiakban erős redukcionizmus érvényesül: a sérült megfosztva szerepel rendes nemiségétől és fogyatékosága fényében értelmezik minden személyiségjét. A fogyatékosok életútját a társadalom annak a kérdésnek a feszegetése felől konstruálja meg, hogy hogyan lett ilyen és mi várható. A hétköznapi beszédmodok a „nem helyesek az előítéletek, de...” pozícióból indulnak ki és azt feltételezik, hogy a sérült emberek – a meglepő kivételeket nem számítva – csak alacsonyabb társadalmi presztízsű helyzetekre és korlátozott aktivitásra alkalmasak. Ezen diskurzusok keresztmetszetében végül a szánalom érzése áll: az elszigeteltség és teljes beilleszthetlenség szükségességének feltételezése, amiből jobbra az a konklúzió következik, hogy jobb volna a fogyatékosnak saját külön kis világában, általunk segítve leélni életét – mint a híres *Esőember* című filmben. A fogyatékosok a mindennapi diskurzusokban olyan szereplőkként jelennek meg, mint akik mást se tesznek, mint reménytelen harcot folytatnak a normálisként való elismerésért, annak ellenére, hogy – mondják, ez a beszédpanel – mindenki egyetért abban, hogy ők is egyének, szabadok és közénk valók. Hayes, Michael – Fonda Black: *Troubling Signs: Disability, Hollywood Movies and the Construction of a Discourse of Pity. Disability Studies Quarterly*, Spring 2003, Volume 23, No. 2, 114–132.

depolitizáló jellege. Világos, hogy ez a depolitizálás elválaszthatatlan a fogyatékosok modern kori történetétől Nyugaton és Keleten egyaránt – köszönhetően annak, hogy ez a kérdés évtizedekig az orvosi megközelítések dominanciájával vetődött föl. Úgy vélem azonban, hogy ez a depolitizáló jelleg Magyarországon még szinte teljesen érintetlen, ami finoman fogalmazva sem mondható el a nyugati társadalmakról az elmúlt évtizedek ismeretében.

Véleményem szerint – és az ilyen elemzések szükségszerű szubjektivitása és kontingenciája mellett – idehaza öt fontos társadalmi-politikai diskurzusa azonosítható a fogyatékoságnak.

Először is: határozottan van jelen egy „orvosi” beszédmód, amelynek fő jellemzője, hogy a „szakmai” és a „laikus” jól bejáratott kettősségével operál. Ebben a nézőpontban a fogyatékosok – hasonlóan más társadalmi csoportokhoz, mint a gyerekek vagy az idősek – olyan testi-szellemi baj hordozói, amellyel kapcsolatban a fő kérdés a „gyógyíthatóság” és a „rehabilitálhatóság” foka. Idehaza nagyban meghatározza a fogyatékosok helyzetét, hogy társadalmilag „szakemberek” és „illetékes bizottságok” kontrollja alá vannak vonva, akiket külsődlegesen felruháztak a róluk való igazság megállapításának szinte kizárólagos jogával. Az elmúlt évek „fogyatékos átminősítéseivel” kapcsolatban komoly kritikaként vehető fel, hogy a „rehabilitáció” irányáról, mikéntjéről és mértékéről „szakemberek” hoztak ítéleteket, függetlenül az egyes fogyatékos személyes körülményeitől, vágyaitól és életmódjától. Például egyetlen kevésbé sérült ember sem kapta meg a jogot, hogy dönthesse arról, hogy vágyik-e az öt diszkriminatíván fogadó munkaerőpiaca, vagy más életstratégiák mellett döntene. Ez az orvosi diskurzus tehát elvitatja a fogyatékosoktól a politikai aktivitás jogát, hiszen a szakemberek a „tudás” nevében a „legjobbat, igazságot és jogosat” képviselik a laikus fogyatékosokkal szemben. „A jóléti és egészségügyi ellátás nyelve azt szolgálja, hogy megfosszák a fogyatékosokat a teljes kompetencia, az autonóm individuummá válás jogától, attól, hogy aktív polgárok legyenek. ... Az orvosi és jóléti gondoskodás szereplői olyan partikuláris módon strukturálják a fogyatékosdiskurzust, amelyben a fogyatékos személy nem lehet más, mint partikuláris fogyatékos személy”.⁹

A második legfontosabb beszédmóddá az idők során kétségtelenül az „integrációs” diskurzus lépett elő, amely elsősorban a fogyatékosok társadalomba illesztését tematizálja. Ennek középpontjában az a meggyőződés áll, hogy a fogyatékos számára az elsődleges cél a társadalomba illeszkedés, felszámolva az általában „sajnálatosan” jellemző kizártságot és szociális-kulturális depriváltságot. Az integrációs diskurzus a

⁹ Oliver, Mike: *Politics and language: The need for a new understanding. Disability, Citizenship and Empowerment*. Workbook Milton Keynes. Open University, 1990.

fogyatékosok úgy kezeli, mint akinek – lehetőségeihez mérten – minden esélyt meg kell ragadnia a társadalomba illeszkedéshez. Gyakorta fogalmazódik meg a „normális élet” célkitűzése, vagyis hogy a fogyatékosokkal kapcsolatos cél, hogy ők is sportolhassanak, dolgozhassanak, tanulhassanak, ügyeket intézhessenek, kulturálódhassanak. Ez a beszédmód az „esélyegyenlőség”, a „hátrányos helyzet”, a „felzárkóztatás” fogalmai mentén úgy véli: a társadalom egyre több és több lehetőséget kínál a fogyatékosoknak az integrációra – a fogyatékos feladata, hogy ezekkel éljen. Az oktatás és a munkaerőpiac áll ezek homlokterében: mint a fogyatékos hátrányos helyzetének egyéni leküzdésének útjai. Ez a diskurzus erősen depolitizáló jellegű kettős értelemben is: egyrészt arra készíti a fogyatékosok, hogy ne a „hozzá hasonló” közt keresse a lehetőségeket, hanem az egészségesek között, például az integrált oktatási intézményekben. Azaz célul tűzi ki, hogy illeszkedjen bele a számára lehetséges színterekbe és szerepekbe – célja a minél sikeresebb megszabadulás legyen fogyatékos mivoltától. Másrészt a fogyatékosok egy alárendelő-elfogadó mentalitásra készítik, vagyis azt várják tőle, hogy a fő életstratégiája a felkínált esélyek megragadása és önmaga elfogadtatása legyen. Az integrációs narratíva (hangsúlyosan a magyar helyzetről beszélve és általánosságban) a fogyatékosok élete során individualizálja, egyéni utakra kényszeríti és passzív-alárendelt helyzetbe hozza a többséggel szemben, ami egyértelműen analóg a depolitizáltság szituációjával.¹⁰

Harmadszor: idehaza – különösen a fogyatékosok tényleges helyzetéből kiindulva – még mindig igen meghatározó a „szociális” diskurzus, ami a fogyatékosokat az elesettség és passzivitás állapotával fűzi egybe. A fogyatékosok társadalmi helyzete (gyakorta látjuk ezt az akadálymentesítés kapcsán) „pénzkérdés”, vagyis annak függvénye, hogy a társadalom mennyi kegyet tud feléjük gyakorolni erőforrásai rovására. A fogyatékosok a szociális-egészségügyi intézményrendszer alá tartoznak, amely el látja a rászorulókat. A fogyatékosok passzívak és szegények, elesettek és kiszolgáltatottak – ennek következtében politikán kívüliek. Mivel nincs gazdasági potenciáljuk, erejük, aktivitási képességük (hiszen éppen ezért fogyatékosok), a társadalom által alig láthatóan élnek – politikai önreprezentációjukat a társadalom képtelenségnek és extrémnek tekinti. Még napjainkban is erősen jelen van ennek a diskurzusnak részeként a fogyatékosok kategóriáinak alkalmazása a gyengékre, másokra, nemkívánatosakra: A „nyomi”, a „béna”, a „gyengeelméjű”, a „fogyatékos” stb. megjelölés azoknak jár, akiket a társadalom hasonló helyzetbe juttat, mint ahol a fogyatékosok

¹⁰ Az integrációnak, mint beilleszkedésnek és alárendelésnek a következményeiről lásd: Oliver, Mike: *Understanding Disability: From Theory to Practice*. Basingstoke. Macmillan, 1996; Chappell, Anne Louise: *From Normalisation to Where? In* Barton, Len – Oliver, Mike: *Disability Studies: Past Present and Future*. Leeds. The Disability Press, 1997.

általában ténylegesen vannak. Valójában a fogyatékosok legnagyobb része el is fogadja ennek hatására, hogy ő „felesleges”, kirekesztett és „segítségre szoruló”, ezért neki csak kérnie szabad és nem követelnie. Mindezt jól mutatja, hogy a magyar közéletben mennyire extrém és kezelhetetlen jelenségnek számít a fogyatékosok különféle politikai demonstrációja, köszönhetően elsősorban annak a közvélekedésnek, hogy „ezeket a szerencsétleneket az utcára kényszeríteni embertelen”, hogy jelenlétük „zavaró, fájó és visszataszító”.¹¹

Látszólag ennek a helyzetnek mond ellent napjaink sokpólusú „átmenetiség” diskurzusa. Az átmenetiség diskurzusa ugyanis sok tekintetben igen „modern és haladó” tematizálását nyújtja a fogyatékosok ügyének, és bizonyos értelemben a fogyatékospolitika erősödésével jár. Ami azonban problémás vele kapcsolatban, hogy ez a diskurzus nem korábbi fogyatékos és pedagógiai paradigmákkal szembeni pozíciókból születik, nem a fogyatékosok hozzák létre, hanem úgy alakul ki, hogy a fogyatékossgot illesztik bele más diskurzusokba. Olyan meta-diskurzusokba helyezik tehát bele a fogyatékosok problémáit, amelyekben a folyamatok már „valahonnan valahová haladnak”, vagyis egyfajta átmeneti helyzetben vagyunk – azt sugallva, hogy a fogyatékosok kérdése is ennek az átmeneti helyzetnek a része és ennek kifizetésétől függ a sérült emberek sorsának alakulása. Valójában tehát látni kell, hogy ebben az esetben a fogyatékosdiskurzusok pacifikálásáról van szó azáltal, hogy a társadalmi többség politikailag besorolja őket más „bejáratottabb” diskurzusok „alá” (mint a kisebbségekkel szembeni tolerancia erősítése, az emberi jogok képviselése, a civil társadalom kiépítése, a rendszerváltás negatív következményeinek felszámolása, az EU-integráció, a gazdasági szanálás és megszorítás szükségessége, a nyugatosodás stb.) bizonyos analógiák segítségével. Az átmenetiség diskurzusa elsősorban emberi jogi és európai uniós fogalomkészlettel operál, a fogyatékosokat úgy mutatja be, mint a rendszerváltás demokratizáló és az euroatlanti integráció jogharmonizációs folyamatának elmaradott területét. A fogyatékosokat a kisebbségi egyének és diszkriminált-deprimált csoportok mintájára konstruálja meg, ami azért megkérdőjelezhető, mert ezáltal egy létező reformpárti politikai konszenzus alanyának tekinti őket. Egy ilyen politikai konszenzus feltételezése erősen depolitizáló jellegű, hiszen így a kérdés többé már nem annak tartalma, csak a lehetőségekhez mérten a gyakorlati megvalósítás üteme. A fogyatékosok ügyét ezen keresztül „beépítik” a bejáratott nagypolitikai tematikákba, a formális minisztériumi és törvény-előkészítő intézményrendszer alsó fokaira, bizonyos jelentéktelen állami funkciókat átruháznak szakmai és civil szervezeteikre. Márpedig a

¹¹ Bánfalvy Csaba: Tüntető fogyatékosok. A fogyatékosügy néhány politikai aspektusa. *Szociális Munka*, 15. 2003. 4.

valódi politika akkor születik meg, amikor megkérdőjeleződik vagy szükségessé válik a fogyatékosok ügyében a konszenzus létrehozása a magyar társadalomban, amikor felvetődik, hogy lehet-e a fogyatékosok helyzetét egyáltalán „rendezni” a fennálló intézményi, társadalmi, gazdasági viszonyok között és az érintettek részéről igény támasztását „átmenetiségük” megfogalmazására. A fogyatékoság „átmenetiség” diskurzusa ezek híján azt eredményezi, hogy kivonják a fogyatékoságot a politikai aktivitásból – és a fogyatékosokat abba a szférába helyezik, ami a köztudatban és a gyakorlatban a politika nagypolitikai kegyektől és kapcsolatoktól persze erősen függő alternatíváját jelenti. E diskurzus szerint a „fogyatékospolitika” jelentése a nyugatkonform jogszabályi környezet megteremtése és az annak megfelelő gyakorlat bevezetése és finanszírozása – ami az érintetteknek elsősorban a partneri és a passzív elfogadói szerepet kínálja fel. Témánk szempontjából mindezt azért is nagyon fontos végiggondolni, mert gyakorta tűnik úgy, hogy a „fogyatékospolitika” megkonstruálásának idehaza ma leghaladóbbnak tekintett módjáról beszélünk, másként megfogalmazva: fel kell tenni a kérdést, hogy nem volna-e szükség az „átmenetiség” diskurzus által konstruált „fogyatékospolitika” felváltására a „fogyatékosok politikájával”?

Végezetül véleményem szerint a magyar társadalomban igen markánsan van jelen egy kompenzáló diskurzus a fogyatékosokkal kapcsolatban. Ez a beszédmód a testi és szellemi defektust alapvetően csapásnak, az élet megnyomorításának tekinti, amely mind az egyénre, mind a hozzátartozókra megoldhatatlan és feldolgozhatatlan feladatot ró. A társadalom többsége biztos abban, hogy testi, szellemi vagy mentális fogyatékos gyerek, illetve felnőtt jelenléte a családban olyan krónikus helyzetet jelent, amely jellemzője, hogy a család tagjainak nyilvános és tényleges élete között hatalmas szakadék tátong. A fogyatékoság és az azzal járó kényelmetlenségek, szörnyűségek és lelki traumák a magánélet magányában zajlanak, de oda nem is juthat be senki, hiszen elképzelni is nehéz ezt a szituációt. A fogyatékoság egész életen át tartó halálos betegség, amitől a társadalom retteg és amivel kapcsolatban tehetetlen és elfordítja a fejét.¹² A társadalom éppen így tisztában van a fogyatékos felnőttek szociális és integrációs helyzetével, hiszen ez mindennap megélt diszkrimináció mindkét fél oldaláról. Ez a társadalmi lelkiismeret-furdalás hívja elő a kompenzáló diskurzusokat: amely a fogyatékosokat hősöknek, speciális emberi és tehetségbeli értékekkel rendelkezőknek, lelkiileg (nem fizikálisan, ugye) felettünk állónak, példaképnek mutatja be és olyanoknak, akikkel szemben „tartozásunk van”. A sikeres fogyatékos imázsa ennek a diskurzusnak részeként azt bizonyítja, hogy „mégis lehet”, levéve a társadalom válláról a cselekvés-

¹² Thomson, Rosemarie G.: *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. New York. Columbia University Press, 1996.

kényszer terhét. Amikor a média bemutatja Nick Vujicicet, a végtag nélküli embert, aki showman, férj, sportoló és vidám, akkor a „kompenzációs” diskurzus alapmodell-jével állunk szemben: neki boldogtalannak kellene lennie (senki nem szólhatna egy szót sem, ha az lenne), de mégis boldog, tehát minden fogyatékos vegyen példát róla. (Nem hagyhatom szó nélkül, hogy a magyar változatban bemutatták „az egyetlen hazai végtag nélkül született embert is”, aki nem volt boldog, de aztán jól leszűrték a konklúziót a műsorvezetővel, hogy a szerb fiatalember példáján okulva neki is annak kellene lennie). Ez a kompenzáló diskurzus az egyik iskolapéldája annak, hogy a fogyatékosokat a társadalom arra kényszeríti, hogy helyzetüket, szociális és társadalmi adottságaikat elfogadva legyenek boldogok, ahelyett, hogy elégedetlenek és változtatni akarnak. Hiszen a személyes sors és a társadalmi sors közötti neutrális kapcsolat tényét rögzíti azáltal, hogy azt sugallja: a fogyatékos csak reális társadalmi helyzetének ellentmondva, emberi nagysága segítségével lehet boldog.

A fogyatékosság politikai konstrukciója: a „Normális Én” lehatárolása

A hazai fogyatékosdiskurzusok depolitizáló jellege azért problematikus, mert a globalizáció folyamata és a társadalmaknak a nyugati civilizációban szinte mindenhol végbemenő posztmodernizációja azzal jár, hogy a fogyatékosok helyzetéért egyre kevésbé gazdasági, társadalmi és egészségügyi folyamatok a felelősek – hanem felértékelődnek a fogyatékosság politikai szempontjai. Ahogy Currine Kirchner fogalmaz: napjainkban egyre inkább úgy tűnik, hogy a fogyatékoság negatív jellege, az, hogy ki kerül a határokon túlra nem statisztikai (tehát ténykérdés), hanem a statisztikák politikájának kérdése.¹³ Természetesen az egyes társadalmakban a fogyatékosság politizálódása különböző mértékben és sebességgel megy végbe. Mindazonáltal aligha cáfolható, hogy egy ilyen folyamat során a fogyatékoságot és a fogyatékosokat depolitizáló diskurzusok egyre inkább olyan helyzetet teremtenek, hogy a fogyatékosok védtelenné és kiszolgáltatottá válnak bizonyos fontos politikai-ideológiai folyamatokkal szemben és nem rendelkeznek eszközökkel azok befolyásolására. Ezért a fogyatékospolitika nem hagyhatja figyelmen kívül a továbbiakban a fogyatékoság politikai kontextusát sem. Napjainkban politikai értelemben a fogyatékosszituációt egyre inkább a nyugati társadalmak „normalizációs jellege” határozza meg. Anne

¹³ Kirchner, Currine: From „survival of the fitness” to „fitness for all” to „who define fitness”: 100 year of sociological theory of disability. In Barnarti, Sharon S.: *Disability As a Fluid State*. Washington. Emerald Group, 2010.

Waldschmidt elgondolása szerint a normalizációs társadalmakban „a normalitás tartja össze az egyébként dezorientált, atomizált és fragmentált tömegeket”. Mivel a társadalomból való kiszakadás a normálisak közül való kikerülés retorziója és következménye, „a korábbi korszak ideái, az autonómia és az önmeghatározás ebben a helyzetben értelmetlenné válnak és átadják a helyüket a társadalom közepébe orientálódásnak, vagy ami még fontosabb, a normálissá válás törekvésének”.

Waldschmidt úgy írja le a normalizációs társadalmak kialakulását előidéző poszt-modernizációs folyamatot, mint a „normatív normák és a normalizációs normák korszaka” közötti fordulatot. Ezekben a társadalmakban mindenki normális akar lenni, mert az egyén számára az a kérdés válik központivá, hogy „hogyan létezem és hogyan viselkedek másokhoz képest. A normalizációs normák a regulatív konformitást állítják előtérbe a hagyományos, szabályok által vezérelt konformitással szemben: vagyis azt a meggyőződést, hogy *amit mindenki csinál és amilyen mindenki más, az a normális.*” (Kiemelés A. W.)¹⁴ A fogyatékosok szempontjából nyilvánvalóan problematikus egy olyan társadalom, amelyben a normalizációs normák uralkodnak, ahol tehát a normális az, amit és ahogy a „többiek” tesznek. Hiszen nincs túl könnyű helyzetben valaki egy ilyen társadalomban, aki bizonyos szempontból nyilvánvalóan „nem olyan, mint a többiek”. Azonban a fogyatékosok helyzetének politikai voltát a normalizációs társadalmakban csak akkor érthetjük meg, ha feltesszük a központi kérdést a normalizációs normákkal kapcsolatban: mégpedig, hogy hogyan állapítják meg az emberek, hogy milyenek a többiek? Honnan tudják az emberek, hogy mi a „normális”? Hiszen Lennard Davis szerint „az emberek mindig is a normák világában éltek, voltak akik sikeresen tartották be őket, mások megpróbálták megszabadulni tőlük”. Davis elemzése azéért figyelemre méltók, mert éppen annak a folyamatnak a megértéséhez nyújtanak kulcsot, amelyben a normalitás megkonstruálásának módja a nyugati társadalmakban sajátosan redukált és fixált *politikai folyamattá* vált. Szerinte napjainkban a normalitás speciális módja vált a meghatározó standardd, amelynek nevében az emberek kinézetükkel, viselkedésükkel, mentális és pszichés adottságaikkal és prezentációjukkal kapcsolatban megítélik és csoportosítják egymást. Ennek központi kategóriája az úgynevezett „normális én”. A modern társadalmak korábban a „normális ént” az átlagosság nevében konstruálták meg. A tudományok kialakulása, a tömegdemokráciák megjelenése, az ipari termelés elterjedése és a városi életmód jelenségei hívták életre azt a redukciót, ami a normálisat az átlagos

¹⁴ Waldschmidt, Anne: Who Is Normal? Who Is Deviant? “Normality” and “Risk” in Genetic Diagnostics and Counseling. In Tremain, Shelley: *Foucault and the government of disability*. Michigan, University of Michigan Press, 2008.

mik, hanem, hogy mik nem – például a korábbi civilizált európai identitás azon alapult, hogy milyenek a barbárok”.¹⁷ Miközben mindenki különböző, mindenkinek vannak furcsaságai – például, hogy magas vagy kövér, hogy milyen stílus jellemzi, milyen extremitásai vannak stb. – mindez „normálisnak” tekinthető, ha az egyén nem rendelkezik olyan tulajdonságokkal, vagy olyan kombinációkkal, amelyeket az átlagosságot konstruáló abnormalitás oldalára helyeztek át. A normalizációs társadalmakban a „normális én” az „abnormalitástól mentes énné” változik – az „olyan-nak lenni, mint a normálisak” parancsa pedig a „nem lenni radikálisan más, nem-normális” parancsának adja át a helyét.

A reguláris konformitásnak és a normalizációs normáknak egy fragmentált és dez-organizált társadalomban egyenes következménye, hogy a nem-normálisság elkerülése válik az elsődleges társadalmi parancsolattá. Antonio Negri annak idején azokról a társadalmi gyakorlatokról és az azokat fenntartó ideológiákról beszélt, amelyekben osztály-hovatartozástól függetlenül osztoznak az egyének, ezeket nevezi ő parancsolatoknak (command).¹⁸ Valójában a posztmarxista/posztmodern elméletek széles skáláját vonultathatná fel, aki arra keresné a választ, miért is válik a nyugati társadalmak elsődleges egyéni stratégiájává a nem-normálisság elkerülése.¹⁹ A normalizációs

¹⁷ Galvin, Rose: *The Making of the Disabled Identity: A Linguistic Analysis of Marginalisation*. *DSQ*, Vol 23, No 2, 2003.

¹⁸ Negri, Antonio: *Marx beyond Marx: lessons on the Grundrisse*. London – New York. Autonomedia – Pluto Press, 1989.

¹⁹ A normálisság parancsa tehát nem csak a sztenderdizált karriergazdaságban érvényesül. Napjaink nyugati társadalmában könnyen tetten érhető az a jelenség, amit én civilizációs szorongásnak nevezek: a homogén terek létrehozatala, amelyekben nem sértik biztonságérzetünket azok, akik másmilyenek, tehát veszélyesek. A falak mögé épülő lakóparkoktól a hajléktalanok és bevándorlók elleni averziókig terjedő skálán a fogyatékosoknak is megvan a maguk helye, különösen a szellemi és mentális fogyatékosokra gondolhatunk – a közöttünk rejtőző örültek és mások elleni hisztériakeltésre. Szintén egy fontos szempont ezzel kapcsolatban a Jean Baudrillard által beazonosított praxis, melyet ő a nyugati civilizáció önveszélyes alaptendenciájának tart: a mindennél kényszeredettebb törekvést a rossz, a kellemetlen, a kényelmetlen, a megoldhatatlan kiebrudalására életünkéből. A rossz transzparenciája helyett annak exportját és eltüntetését – a melegek, a betegek, a rosszkedvűek és a fogyatékosok sértő látványától és kellemetlen közelségtől való megszabadulást. Nagyszerűen mutatja ezt a fél oldalára lebénult hétéves fiú, Levente esete, akit kitiltottak az egyik budapesti wellness-központ játszótéréről, mert az egészséges gyerekek szülei közül többen szóvá tették, hogy nem fognak komoly összegeket fizetni, ha csemetéjük nem megfelelő légkörben és gyerekek között töltheti gyerekkorát. A normalitás uralmával kapcsolatosan számtalan forrást idézhetnénk, ezek közül csak néhány, magyarul is hozzáférhető: Kiss Viktor: *Az utópia védelmében*. In Kiss Viktor: *Leértékelt társadalom – esszék és publicisztikák*. Budapest, L'Harmattan, 2009. Tamás Gáspár Miklós: *Posztfasizmus. Eszmélet*, 48. 2001. tél. Baudrillard, Jean: *A rossz transzparenciája*. Budapest, Balassi, 1997. Cséfalvay Zoltán: *Kapuk, falak, sorompók. A lakóparkok világa*. Budapest, Gondolat, 2008.

társadalmak megértése szempontjából az egyik legfontosabb tényező ezek közül, hogy a globalizáció korszakában a normalitás egyre inkább a „sikeresekhez és boldogokhoz tartozás” előfeltételeként jelenik meg az egyének számára – a nem-normáliság így a sikertelenség és boldogtalanság szinonimájává válik. A neoliberais politika és a multinacionális kapitalizmus „nagyban növelte a gazdagok és szegények közötti szakadékot. Ennek oka, hogy egy olyan versenyelvől indult ki, ahol az oktatás és az intézmények eszközök és nem demokratikus jogok. A modern munkaerőpiac és a sztenderdizált önéletrajzok világa azt sugallja, hogy a sikerhez minden korábbinál erősebb és konkrétabb elvárásrendszernek kell megfelelni. A gyengék alulmaradnak és ráadásul rontják a normálisak és sikeresek esélyeit.”²⁰ A fogyatékosok szempontjából a normálisnak ez a megkonstruálási módja azért alapvetően problémás, mert az ő kinézetük, aktivitásuk, állapotuk, viselkedésük egy ilyen logika mentén nyilvánvalóan túl evidensen jelenítheti-jeleníti meg azt a „kirívót”, amivel szemben az átlagosságot, mint a „normális én” territóriumát megfogalmazhatják. Valójában kérdés, hogy egy olyan szituációban, amikor az átlagosat keretek közé záró abnormálisról politikai konszenzus dönt, melyik fogyatékoscsoportoknak van esélye arra, hogy nyilvánvalóan „másként”, feltűnő jegyeiket eltüntetve és pacifikálva a „normális ének” elfogadják a fogyatékoskampányok leggyakoribb üzenetét a sérültekkel kapcsolatban: „én is olyan vagyok, mint te”. Valójában azt gondolom, hogy ez egy igen bizonytalan stratégia, mert egyrészt csak a fogyatékos egyének bizonyos csoportjai számára jelentheti a fogyatékoság politikai konstrukciója éppen a fogyatékoságtól való megszabadulást, másrészt a technológiai fejlődés, a divat, a szórakoztatóipar, a munkaerőpiac stb. olyan mértékig tartja állandó változásban és alakulásban a társadalom tagjait, hogy bármikor újra túlzottan kirívóvá és mássá válhat a fogyatékoság adott egyénre jel-

²⁰ A normalitás uralmára szólít fel napjaink élmény- és szórakoztatóipara is, amennyiben az sugallják, hogy az általuk kínált jórétemények alapja a lelki, fizikai és szellemi normalitás, mint képesség és mint a gátló tényezőktől való megszabadulás. A média ontja a „hogyan váljak normálissá” típusú műsorokat, mint a siker, a boldogság és a kapcsolatok receptjét. És természetesen nem lenne teljes ez a felsorolás a reklámok és a magazinok által nyújtott idillikus szituációk, kinézetek és érzések nélkül, amelyek homogén és konform üzeneteikkel leghatékonyabban testesítik meg az ideológiai behelyettesítést, amiről szó van: a normalitás a siker kulcsaként jelenik meg ennek az ideológiának az idealizációiban, miközben maga a normálissá válás a mindennapokban a nem-normálisságtól való rettegést, a nem-normálisak „érthető” szankcionálását és a más és problémás kényszeredett szublimálását változtatja természetessé – a célpont szerepére kárhoztartja azokat a fogyatékosokat, akik nem tudnak „normálisakká válni”. Sleeter, Christine: Building Counter-Theory about Disability. *DSQ*, Vol 30, No 2, (2010).

lemző formája és szintje. A normalizációs társadalomban a nem átlagos egyént pedig csak egyetlen lépés választja el attól, hogy a „defektívek osztályának” tagjává váljék.²¹

A „normál többség” és a normalitás ideológiái

A „normális én” termelése mellett működik egy másik politikai logika is a posztmodern társadalmakban, amely alapvetően alakítja a fogyatékosok pozícióit és lehetőségeit – kijelölve az általuk követendő életstratégiákat, a társadalomba vezető kapcsolódási pontokat és a választható szerepeket és habitusokat egyaránt. A „normál többség” megkonstruálásának módjáról van szó, ami azért tekinthető végzetesnek a fogyatékosok számára, mert a *normálisság politizálásának ideológiai folyamatán keresztül* megy végbe. Anne Waldschmidt a „normális én” megkonstruálásának redukciós jellegéről szóló elemzéseket egy másik politikai elemmel bővíti ki: a normális=átlagos társítást a normális=a többség megfeleltetéssel váltja fel.²² Azt próbálja ezzel jelezni, hogy a normális már nem csak valami olyasmi, ami a társadalmi-gazdasági folyamatok által alakított emberek közös-átlagos nevezőjeként létrejön, vagy amit az abnormális állandó lokalizálásán keresztül hoznak létre, hanem politikai konstrukció eredménye is egyben, egy folyamatosan újradefiniált többség megnevezéseként.²³ Ennek szüksé-

²¹ Davis, Lennard D.: *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness, and the Body*. London, Verso, 1995.

²² Ezek jelentik a garanciát arra, hogy a modern társadalmak a sokszínűség, az atomizáció, az individualizáció és az állandó problémák ellenére egyben tarthatók. A mai helyzet annyiban más, hogy a múltban a modernitás korát jellemző „normatív normákat” egyre inkább a „normalizációs normák” váltják fel. A normatív normák azokat a szabályokat jelentik, amelyek orientálják és szervezik a társadalmakat, amelyekhez az egyéneknek konform módon kell viszonyulniuk. A normatív normák pontszerűek, eligazodást nyújtanak az egyének számára és feladatuk a stabilitás és a megfelelő magatartásmódok biztosítása. Velük szemben a deviáns viselkedési módok állnak, mint az emberek egyéni döntései. A normatív normák biztosítják a társadalmi előrejutás és az egyéni önmeghatározás kereteit, mivel azt a kérdést állítják az egyének elé. Hogy „ki vagyok és hogyan kell viselkednem”. A „normatív normákkal” szemben a „normalizációs normák” jellemzője, hogy az egyéneknek „nem külső szabályokhoz és elvárásokhoz képest kell „normálisakká” válniuk, hanem egymáshoz képest. (kiemelés – K. V.) Waldschmidt, Anne: *Normalcy, Bio-Politics and Disability: Some Remarks on the German Disability Discourse*. *DSQ*, Vol 26, No 2, (2006).

²³ Ennek során Anne Waldschmidt szerint állandó kétirányú mozgás zajlik. Egyrészt a normális/abnormális felosztást termelő protonormalizációs stratégiák lépnek életbe, amelyek „előre” megkonstruálják a patológikus csoportokat és elkülönítik tagjaikat a társadalmi többségtől. A protonormalizáció megfogalmazza, milyen jellemzők mentén sorolódnak az egyének fátumszerűen az abnormálisak csoportjaiba. Ahogyan a hajléktalanokat leválasztják és intézményesi-

gessége álláspontom szerint nagyban következik a „normális ént” termelő logika sajátosságaiból: abból, hogy a normálisak „abnormálismentes énként” meghatározott sokasága számára igazolni kell, hogy miért nem elégséges az abnormálistól való menekülés stratégiáját követni életük során, és miért szükséges és kívánatos inkább azt a stratégiát választaniuk, hogy „normálisak akarjanak lenni, tehát olyanok, mint a többiek”. A „normál többség” létrehozása ennyiben a regulatív konformitás igazolása és érvényre juttatása. Nem lehet kérdéses, hogy a normál többségnek ez a politikai létrehozása a normalizációs társadalmakban komplex ideológiai folyamatok során megy végbe. Hiszen a többségnek nincsenek természetes, vagy eleve adott határai, a többséget ezért meg kell különböztetni a rajta kívül rekedtektől. A normalizációs társadalmakban, ahol a reguláció alapját a normalizációs normák jelentik, ahol a többség egyetlen közös jegye, hogy nem-abnormálisak alkotják, ez a megkülönböztetés nyilván nem alapulhat máson, mint a többségnek a „normálisság politizálása-ként” történő létrehozásán.

Ebben a tanulmányban a „normalitás ideológiáinak” azokat a diskurzív formációkat nevezem, amelyek segítségével a normális fogalmát politizálják. Ehhez elengedhetetlen, hogy az abnormalitás hiányát, mint a „normál többség” fő ismertetőjegyét negatívból pozitív meghatározottságú kategóriává változtassák át – az abnormalitás pedig ennek tagadásaként-ellenpólusaként jelenjen meg. A normál többséget ezért értékek képviselőjeként és ideálok megtestesítőjeként mutatják fel – tehát azt bizonyítanák, hogy értékes dolog normálisnak lenni. Ez vezet – ahogy a fogyatékosok kapcsán látni fogjuk – a normális-nem normális dichotómia morális oppozícióvá változtatásához is. Hatásukra létrejön a „normál többség” és a „nem normális többségen kívüliek” közötti szembeállítás, ami egyértelműen a normális/abnormális dichotomikus felfogásán alapul. Másrészt ezek az ideológiák erősíteni próbálják a regulációs normák uralmát azáltal, hogy a többséghez való konformitást tekintik a szórakoztatóipar, a fogyasztói társadalom, a mobilitás, a munkaerőpiac, a közösségi kapcsolatok stb. által kínált boldogság-, siker- és élményforrásokhoz való hozzáférés kizárólagos eszközének és feltételének. Ezek végtelen száma miatt a nonkonformitás

tik kezelésüket – éppen ez történik a fogyatékosokkal is e logika mentén. Ezzel párhozamosan működnek az úgynevezett flexibilis normalizációs mechanizmusok, amelyek segítenek beazonosítani és kezelni az egyén számára a többségtől való eltérést, illetve segítenek megtanulni a folyamatosan változó többséggel való együtt mozgást. Ezeket a praktikákat az teszi lehetővé, hogy a posztmodern társadalomban az „átlagosság”, mint a normálisság alapja immár a „többségi” megkonstruálásának során jön létre. A többséghez tartozás minden korábbinál nagyobb mozgásteret enged a normális egyénnek. Waldschmidt, Anne: Normalcy, Bio-Politics and Disability: Some Remarks on the German Disability Discourse. *DSQ*, Vol 26, No 2 (2006).

egyszerűen értelmetlenné válik, az ideológia konklúziója így nem is lehet más, mint a regulatív normáknak való megfelelés feltétlen kívánatos volta. A normalitás ideológiai nevében a nonkonformizmus és a nem-normálisság olyan veszélyforrások, amelyek a normálisak normalizációs sikerét is veszélyeztetik. A normalitás ideológiai végül azt a tételt ismételgetik, hogy aki nem részesül a posztmodern kapitalizmus ideáljaiból, lehetőségeiből, kielégüléseiből és ígéreteiből az elvárt mértékben, az nyilvánvalóan nem tud, vagy nem akar eléggé normális lenni. Ez a tétel a társadalom marginalizáltjainak helyzetét is igazolja a normál többség előtt azáltal, hogy kudarcukat és sorsukat abnormalitásukra vezeti vissza. Politikailag alapját jelenti továbbá a defektív és a kriminális osztályok opresszív megkreálásának éppen úgy, mint a többségen belüli státusz- és szerephierarchiák létrehozásának.

A normális politizálását a normalitás ideológiai általában az úgynevezett idealizáló-normalizáló mechanizmus segítségével hajtják végre.²⁴ Az „átlagos”, tehát a „nem-abnormális” hétköznapi gyakorlatok, szerepek, kinézetek stb. sokaságát azon a módon mutatják föl kívánatosként és elkerülhetetlenként, mintha azok valamely ideáknak a részei, vagy manifesztációi volnának. A normális – nem normális felosztást a valami pozitív (ideális-kívánatos-erkölcsös-kényelmes-reális-szép stb.) és annak tagadása közötti felosztássá transzformálják – a lacani posztstrukturalista-posztmarxista paradigma képviselői ezt nevezik áthelyezésnek (displacement) – megszabadítva az egyént a kirekesztés és igazságtalanság gyakorlatának pszichés terhetétől. Tipikus példája ennek a heteroszexuális gyakorlatok és imázsok rendszere, amely a család vagy a szerelem, esetenként az erkölcs a működőképesség, az esztétikus és az egészséges fiatalság ideájának részeként jelenik meg. A homoszexuálisok kirekesztése és megbélyegzése azon az alapon történik, hogy sértik ezeket az ideákat, vagy pontosabban fogalmazva, hogy ezeknek egyenes tagadásai. A társadalom tulajdonképpen azért szankcionálja őket, mert nem-normálisak, de a normalitás ideológiai idealizáló-normalizáló áthelyezésében ők az anticsalád, az aberrált vonzalom, a társadalmi diszfunkció, az erkölcstelenség és a betegség megtestesítői. Nem véletlen, hogy a meleg identitáspolitika képviselői azért küzdenek, hogy az ő gyakorlatukat is beemeljék a család, a szex, a szerelem társadalmi ideái közé – a jelen ideológiai kontextusában nyilván nem sok sikerrel.

Ada S. Jaarsma szerint a C. W. Mills munkásságára visszavezethető²⁵ idealizáló-normalizáló mechanizmusnak a lényege „a kapcsolat az ideális, mint idealizált koncepciója a normálisnak és az ideális, mint társadalmi gyakorlatok pontos leírása

²⁴ Ott, Brian L.: *Critical Media Studies, an introduction*. London, John Wiley & Sons, 2010, 128.

²⁵ Mills, C. W.: *Ideal Theory as Ideology*. In DesAutels – Walker ed.: *Moral Psychology: Feminist Ethics and Social Theory*. Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 2004.

között”.²⁶ Vagyis a normálisnak tekintett átlagos/nem abnormalis ideaként való megjelenítése egyrészről, és bizonyos gyakorlatok ezen idea részeként történő megjelölése másrészről. Az idealizáció-normalizáció kettőssége abban áll tehát, hogy ez az ideológia a társadalom számára „normális” dolgokat ideák részeként láttatja, de eközben nem csinál mást, mint válogat az „aktuális” dolgok között, termeli a „normalitást”, kijelöli, hogy mi tekinthető az ideális megvalósulásának, amit jutalmazni kell és mi megsértésének, amit büntetni lehet. Ha például a normalitás ideológiái az átlagos többség bizonyos aktivitásait és kinézeteit a „fittség” ideáljának részeként azonosítják, akkor azzal nem csak normálisnak és kíváncsnak mutathatják be őket, nem csak válogatnak és normalizálnak bizonyos nekik tetsző elemeket a jelenleg aktuális társadalmi gyakorlatból, de lehetővé teszik, hogy valamennyi, a fittségekre hivatkozó és a sport-, szabadidős-, divat- és szépségipari által termelt kinézetet és aktivitást a társadalom tagjai normálisnak és kíváncsnak tartsanak. Ezzel párhuzamosan ezen aktivitások és kinézetek (vagy elérésük szándékának és képességének) hiánya normaszegéssé válik, olyan abnormalis emberek részéről, akik valamiért nem akarnak fittek, fiatalok és kíváncsok lenni.²⁷

A fogyatékosok problémájára lefordítva mindezt: ameddig a társadalomban az idealizált imázsokat, szerepeket, gyakorlatokat, idilleket „egészséges” emberek kinézetéből, viselkedéséből, aktivitási módjából, szituációiból konstruálják meg, addig a társadalom által elvárt, vágyott és preferált hétköznapi gyakorlat elemeiben és egészében a fogyatékosok csak „nem normálisak” lehetnek. Hiszen ebben a logikában egyrészről a normálishoz a semleges másság fogalmai tartoznak (vezető alkat, más, extrém, különc, individuum, kreatív, energetikus, „jó fej” stb.) és pozitív konnotációk csatlakoznak, míg a nem-normálishoz az abnormalitás imázsai (kudarca ítélt, félelmetes, aberrált, beteg, szerencsétlen, deviáns, problémás, kényelmetlen, hátráltató, „gáz” stb.) és negatív felhangok párosulnak. Másrészről a többség konstruálása során a normalitás ideológiái a normálisnak megfeleltetett „átlagosságot” értékkategóriák manifesztációjává konvertálják, a nem-normálisnak minősített nem-átlagosnak ezáltal az értékek tagadását, vagy az értékekkel kapcsolatos semlegesség pozícióját tart-

²⁶ Jaarsma, A. S.: *The Ideology of the Normal: Desire, Ethics, and Kierkegaardian Critique*. In Tessman, Lisa: *Feminist Eudaimonism: Eudaimonism as non-ideal theory*. In Tessman, Lisa: *Feminist Ethics and Social and Political Philosophy: Theorizing the Non-ideal*. Dordrecht – New York. Springer, 2008.

²⁷ Ez a kérdés megjelenik Kirchnernek a fogyatékoselmélet szempontjait sajátos szubjektív módon bemutató átfogó írásában: Kirchner, Curririne: *From „survival of the fitness” to „fitness for all” to „who define fitness”: 100 year of sociological theory of disability*. In Barnarti, Sharon S.: *Disability As a Fluid State*. Washington, Emerald Group, 2010.

ják csak fenn. Vagyis a fogyatékos, mint nem-normálisság, mint az átlagos standardokon kívülség végzettszerűen jelöli ki a fogyatékos egyén számára az egyetlen lehetséges életstratégiát: bebizonyítani, hogy nem-normálissága nem abnormalitás. Bebizonyítani, hogy bár „objektív jellemzői” szemben állnak az értékeket és ideálokat megjelenítő és azok realizálását lehetővé tevő „többség” jellemzőivel, szubjektíve mégis méltó arra, hogy bizonyos formában és mértékig nem-normálisként is bebocsáttatást nyerjen a normálisság által definiált többségbe. A fogyatékosnak ennek során el kell fogadnia a társadalom által felállított „kapcsolódási pontokat” és rendelkezésére bocsátott „kötelekeket”, ellenkező esetben alkalmatlanságát vagy akarathiányát bizonyítva immár igazolttá válik az abnormalisaknak „járó” kitisztított és státusztól megfosztott helyzete.

A fogyatékosok számára a társadalom határozza meg a normál többséghez való kapcsolódás lehetséges útjait. A fogyatékosok társadalmi adminisztrálásának gyakorlata minden tekintetben politikai, mert a fogyatékos, mint abnormalisság végzettszerűségének tézisének alapul – amivel kapcsolatban a társadalom hoz döntéseket a nem-normálissá pacifikálás lehetséges irányát és mértékét tekintve. A „többségi” társadalom az alapján ítéli meg a „nem-normálisakat”, hogy mennyire és milyen mértékig képesek bekapcsolódni valamifajta (esetleg nyilván csak részeredményekkel kecsegtető és végtelen hosszúságú) „többséghez kapcsoló” folyamatba. Ahogyan Ruth O'Brien ez utóbbival kapcsolatban írja tanulmányában, a fogyatékosok fogalma általában éppen ezért ahhoz a típusú „eleve vesztes” pozíciójához párosul, akit segíteni kell, aki „valamiben olyan hátrányt szenved el, amit kompenzálni kell”. A nem-normális/abnormalis felosztás egy merev határ meghúzásához vezet azok között, akik segítséget érdemelnek és azok között, akik nem. Az állam és a politika elsősorban úgy kezeli a fogyatékos, mint valami olyan hátrányt, amit jogi és hatalmi szóval el kell súlyozni: „nem normális állapotból eredő funkciózavart, amit a fogyatékosok egyenlő jogaira hivatkozva figyelmen kívül kell hagyni.”²⁸

Gillian Dalley szerint a fogyatékos megkonstruálása nem arra vonatkozik csupán, hogy mi számít fogyatéknak, sokkalta inkább arra, hogy milyen a fogyatékos személy élete és viszonya a normálisakhoz. „Azt, hogy mik alkotják a normális világot és milyen a fogyatékosok helyzete és szituációja ezen belül, nem-fogyatékosok határozzák meg. A hatalom, amely döntéseket hoz a fogyatékosok végzetéről, általában professzionalisták kezében van: orvosok, politikusok, tanárok, szociális munkások rendelkeznek a fogyatékosok felett, mint akik tisztán látják a helyzetet.” A fogyatékosokat ők jobbára olyan személyes tragédia áldozatának tekintik, akik ezáltal alap-

²⁸ O'Brien, Ruth: *Voices from the Edge*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2004.

állásként kívül kerültek a normálisak világán és el kell sajátítaniuk a fogyatékoság mechanizmusait. Meg kell tanulniuk élni egy olyan világban, amelybe ők – helyzetükből adódóan – csak nehezen, korlátozottan, jogi és etikai normákat érvényesítve és kivételes esetek sokaságán keresztül nyerhetnek bebocsáttatást.²⁹ Marjo-Riitta Reinikainen diskurzív gyakorlatokat elemző tanulmánya alapján úgy vélem, jelenleg három kapcsolódási út mátrixában élnek a fogyatékos személyek a mindennapjaikban: a beteg, a sérült és a speciális imázsai mentén.

1. A társadalom egyrészt „egyfajta betegség-egészségesség konstrukción belül úgy tekinti, hogy a beteg ember »természetes« módon kerül ki az egészségesek közül és csak annyira aktív, közösségi, boldog és sikeres, amennyire betegsége engedi.” A fogyatékoság, mint az egyén limitáltsága, vagyis az egyén személyes helyzete jelenik meg, amit a társadalom – józan keretek között – könnyíthet. A fogyatékosoknak a normális többséghez való kapcsolódás módjait a rehabilitáció, a gyógyulás, illetve a betegélelmód keretében kínálják fel.

2. Másrészt létezik egyfajta érzelmi eltávolítás-leválasztás a normálisak világáról. Ez a gyakorlat elismeri a társadalmi hátrányok létét, de úgy véli, hogy a fogyatékos személyes aktivitásán és mentális állapotán múlik, hogy ezekkel meg tud-e birkózni. Alapvetően nyilvánvalóan nem, hiszen az ő helyzetében lehetetlen megúsni végzetes mentális, pszichés, kommunikációs, intellektuális és szociális torzulások valamelyike nélkül. A társadalom ezért sajátos szerepeket és viselkedési habitusokat kínál a nyilvánvalóan érzékeny, lelkiileg is gyötört, praktikusán akadályozott emberek számára, amelyeken keresztül részt vehetnek a normális többség közösségeiben – annak ellenére, hogy nyilvánvalóan és megváltoztathatatlanul „mások”.

3. Végezetül Reinikainen tanulmányát továbbgondolva létezik egy sajátos „kivonó” mechanizmus, amely a fogyatékosnál szemben azt a képet állítja, hogy hogyan kell valakinek viselkednie az ő sajátos és rossz helyzetében. Ez egyfajta fogyatékos identitás kialakulását és „ideális” fogyatékos aktivitások és viszonyok létét feltételezi, és ezt kéri számon a fogyatékos emberektől saját környezetükben. Ennek a kivonó viszonyulásnak része a kimondottan az adott fogyatékosra jellemző specifikus aktivitások, szokások és megoldások felmutatása. A kivonó kapcsolódási módok részét képezi az integráció minden olyan módja is, amely a normálisak sportja, munkája, szórakozása mellett létrehozza ezek „fogyatékos változatát” is. A kivonó gyakorlatok olyan speciális fogyatékos megoldásokat teremtenek, amelyekben a normális több-

²⁹ Dalley, Gillian (ed.): *Disability and Social Policy*. London, Policy Studies Institute, 1991.

séghez kapcsolódás alapja a normálisakkal együttlét, a nem-normálisak problémamentesítése és kezelése által – mert hát a „nem fogyatékosoknak sem könnyű”.³⁰

Teljesség és politika

A normalizációs társadalom sajátos helyzetet idéz elő a fogyatékosok szempontjából: miközben őket a normalitás létrehozatalának jellemző módja folyamatosan az abnormalitás irányába taszítja, a társadalom kínál nekik kötelekeket, amelyekbe megkapaszkodva egészen addig a többséghez tartozhatnak, ameddig el nem szakadnak. Ameddig tehát a fogyatékos bizonyos szempontokból képes beleilleszkedni a többség „normális létképébe” (normal landscape), addig nem záródik ki a defektívek osztályába. A fogyatékospolitika mint ezen kötelekek megerősítése azért veszélyes és kétséges projekt, mert a normalitás látképe a posztmodern társadalomban folyamatosan radikálisan változik, bizonyos elemek eltűnnek, mások felértékelődnek, így könnyen előállhat az a helyzet, hogy a fogyatékosok adott csoportjainak „jellemzői” már önmagukban és szükségszerűen a tájkép megsértését, a kötelekek elszakadását jelentik majd – így nem pacifikálhatók többé.³¹

Mindez azonban még a politikai kérdésfelvetés egyik fele csupán, ami arra vonatkozik, hogy mennyire lehetséges a fogyatékos egyének számára kikerülni a defektívek osztályából és hozzákapcsolódni a társadalmi többséghez. Véleményem szerint azon-

³⁰ Reinikainen, Marjo-Riitta: *Everyday Discourses on Disability: A barrier to successful disability policy? Idunn*, 2006. 3.

³¹ Nem véletlen, hogy a fogyatékospolitika az elmúlt két-három évtizedben Magyarországon és külföldön egyaránt azt tekintette centrális törekvésének, hogy a fogyatékosokat „kivezesse” a „defektívek osztályából”, ezzel utat nyitva számukra a társadalmi többség irányába. Anne Waldschmidt írásai azért fontosak a téma szempontjából, mert írásaiban nyíltan kérdőjelezi meg ezt a stratégiát. Ezek a stratégiák szerinte egyértelműen a flexibilis normalizációban feltételezett lehetőségekhez kötődnek – hasonlóan a szexuális kisebbségek, vagy az idősek mainstream törekvéseihez. Az általa flexibilisnek hívott normalizációs gyakorlatok eszerint politikai mozgásteret biztosíthatnak, amennyiben nem csak azt teszik lehetővé, hogy az egyén részévé válhasson a többségnek, de ezzel párhuzamosan arra is eszközöket kínálnak, hogy a társadalom folyamatosan újrafogalmazza, mely típusú másság számít közömbösnek, tehát mely másság nem zárja ki a többséghez tartozást. A fogyatékkal élőkkel kapcsolatos kampányok legtöbbször éppen ezt célozza, amikor a „fogyatékos vagyok, de ettől még éppen olyan ember, mint te” üzenetét próbálja valamilyen formában érvényesíteni és elfogadott ténnyé változtatni. Waldschmidt, Anne: *Who Is Normal? Who Is Deviant? “Normality” and “Risk” in Genetic Diagnostics and Counseling*. In Tremain, Shelley: *Foucault and the goverment of disability*. Michigan. University of Michigan Press, 2008.

ban a normális/nem normális dichotómiát középpontba állító társadalmak ideológiai folyamatait csak a politikai egy másik nézőpontjából érhetjük meg. A kulcskérdés, amit ebben a kontextusban tematizálni kell, hogy a fogyatékosoknak el kell-e fogadniuk azokat az integrációs szerepeket és pozíciókat, amelyeket a társadalmi többség felkínál nekik a normális többséghez kapcsolódás során.

A fogyatékos kikerül a fogyatékosok csoportjából, de a normális-nem normális háttér meghúzás hatálya alól nem kerül ki, ezért szükségszerűen a szélre szorul, egyfajta másodrendű, korlátozott, marginális szerepbe. A posztmodern társadalom a többséghez tartozás ideológiájának háttérében létrehozza a „másodrendű állampolgárok” csoportjait, akik ugyan jogot szereznek arra, hogy a társadalomban éljenek, de bele kell törődniük, hogy nem lehetnek eléggé „normálisak” ahhoz, hogy a társadalom által felkínált lehetőségekhez, helyzetekhez és élvezetekhez maradéktalanul hozzájussanak. Ruth O'Brien az amerikai bírósági gyakorlattal igazolja ezt a tézist: egy nő, akinek nem lehet gyereke, a döntnökök szerint nem fogyatékos, mert sokaknak nem lehet gyereke, így élheti a „gyerektelen normális életet”. Egy másik nő, akit nem vettek fel jó munkahelyekre – például légítársaságokhoz – dolgozni, mert vastag szemüveget kell viselnie és nem hordhat kontaktlencsét, nem fogyatékos, mert élheti a „vastag szemüvegesek normális életét” – ami nem jogosít fel a divatközpontú szakmákban sikerre.³² A másodrendű társadalmi csoportokat szintén a normalitás szintje konstruálja meg: azok számára, akik megtanultak és képesek a társadalmi többséghez tartozni, de a „normálisnak lenni” parancsát nem tudják, vagy akarják „eléggé” teljesíteni.

Ebben az értelemben a normalizációs társadalomban a normálisság mértéke státusz- és csoportképző elvvé válik. A sikeresen integrálódott fogyatékos analógiája ebben az ideológiai konstellációban egy kövér nő, egy afroamerikai/roma, egy tanulatlan vidéki, egy alacsony intelligenciájú, egy középkorú/idős, egy adottságai vagy sérülés miatt „ronda” ember. A fogyatékosok is gyakorta megtűrt kívülállók a többségen belül, visszaszorítva bizonyos redukált és korlátozott társadalmi szerepekbe, amelyeket a közösségek a megtűrt kívülállóknak tartanak fenn. „A társadalomba illeszkedés a különböző faktorok széles skáláját érinti, olyanokat, mint a személyes karakter, a mód, ahogy élünk, dolgozunk vagy iskolába járunk, ahogyan a szabadidőnket töltjük. Az iskola, a különböző programoknak hála, egyre több fogyatékos diákot fogad be az integrált oktatásba. Egyre több fogyatékos talál munkát, sokak támogatott programoknak köszönhetően. Azonban ez nem elég. A fogyatékos felnőttek és gyerekek, akik fizikai értelemben bebocsáttatnak, társadalmi értelemben szegregáltak és szeparáltak. Az iskolában a fogyatékos gyerekek az iskolaidő alatt

³² O'Brien, Ruth: *Voices from the Edge*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2004.

együtt esznek a többiekkel, együtt tevékenykednek, mégsem tapasztalják meg azt, amire valamennyien vágnak. ... Az emberek azokkal építenek kapcsolatot, azokkal barátkoznak, akikkel úgy érzik, valamiben közösek, valamiben hasonlítanak. Sajnos a fogyatékossgal élőknek gyakorta nem adatik meg az összetartozás és a hasonlóság lehetősége. Nekik olyan hátrányaik vannak, amelyek lehetetlenné teszik a teljes részvételt a normálisak aktivitásaiban és az osztozást (személyiség–viselkedés–kinézet stb.) preferenciáiban.”³³ A fogyatékosok nem tudnak jelen lenni a közösségi színtereken és beleilleszkedni a közösségek mintázataiba, a nem-fogyatékosok interperszonális viszonyaiba. Így számukra nem marad más, mint a közösségeken belüli másodlagos, perifériális vagy megtűrt szerepek betöltése.

Christine Sleeter bemutatja, ahogy a társadalom felállítja azokat a kategóriákat a cselekedeteket, a kinézeteket, a viselkedéseket, a személyiségjegyeket, az aktivitásokat és a szerepeket illetően, amelyeket az emberek besorolására használ. Ez szerinte egy magas ideológiai konstrukciója a normalitásnak: hiszen ennek a kategorizálásnak csupán az a célja, hogy a nyilvánvalóan sokszínű emberek sokdimenziós egyéniségjegyei ellenére mégis felállítsa a normális – nem normális dualitást. Egy széles választóvonal húzódik a normalításban sikeresek és a nem sikeresek által elérhető hierarchikus pozíciók között. Az iskola ennek remek példája: a gyerekek olyan osztályozása, amely nem a kiválók és átlagosak között hoz létre törést, hanem a normálisak és nem-normálisak között a többség javára. A társadalmi többség számára felkínálják ezeknek a besorolási szinteknek az alsó szegmenseit, így tartva fent a többség politikai integritását. Ellenben a fogyatékosok számára a nem-normális kategóriákba csúszás állandó veszélye fenyeget „gyanús” testi-mentális stb. hibájuk és a többiekkel való versenyben sok tekintetben „lemaradó” eredményeik miatt. Vagyis a fogyatékosok megbélyegzése nem önmagában fogyatékossgukkal történik, hanem azzal, hogy „kimaradnak”, vagy „alulmaradnak” a normális gyerek kategóriákért folytatott „versengésben”. „Amikor az iskola létrehoz olyan kategóriákat, mint a kiváló tanuló, a tehetség, a lassú diák, a problémás fiatal, a tanulási nehézségekkel küzdő gyerek stb., akkor létrehozza azokat a típusokat, ahogyan a gyerekeket besorolják és róluk gondolkodnak”. Ezek a kategóriák jelölik ki az iskolai szerepeket éppen úgy, mint a perspektívákat. Amennyiben egy hátránnyal induló, a normális sztenderdjeinek híján lévő gyerek kerül az iskolába, nyilvánvalóan ezen sokdimenziós mutatók közül csak az alsó kategóriákba van esélye bekerülni – talán elkerülve a speciális igényű megjelölést.³⁴

³³ Owen, Riechard R.: Relationships and Bodies: Social Inclusion Through Recreation. *Impact*, 2012. auguszt.

³⁴ Culham, Andrew – Nind, Melanie: Deconstructing normalisation: clearing the way for inclusion. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, Vol. 28, No. 1, 2003.

Amikor a teljesség politikájáról beszélek a fogyatékosok kapcsán, azt kétféle értelemben használom. Az első értelemben úgy vélem, hogy a „fogyatékosok integrációjának” alapvetően társadalmi folyamatát (amit fogyatékos szakpolitikának hívnak sok tekintetben félrevezető módon) csak a „fogyatékoság újrapozicionálásának” politikai folyamata teheti teljessé. Egy olyan kétségtelenül politikai tartalmú törekvés, amely a fogyatékosok számára nem csak bizonyos korlátozott és szűk társadalmi tereket hoz létre, másodrendű szerepeket a munkahelyen, a fogyasztás világában, a szórakoztatóiparban, a társadalmi és magánéletben. A teljesség politikája tehát megkérdőjelezi a fogyatékosoknak kijelölt „másodrendű státusz” elfogadhatóságát a normálisak társadalmán belül.

A másik keretben a teljesség politikája kifejezést diskurzív értelemben használom. Ahogyan ennek a tanulmánynak fő tézisével kapcsolatban bemutattam: a hazai fogyatékosdiskurzusok depolitizáló jellege miatt a fogyatékosok kiszolgáltatottá válnak a korszak társadalmi-politikai-gazdasági-ideológiai mechanizmusaival szemben – különösen napjaink normalizációs társadalmainak és a normalitás ideológiáinak tekintetében. Hiszen a depolitizáló diskurzusok alapvetően szűkítik be egy fogyatékospolitika értelmezési tartományát és mozgásterét. Úgy vélem, hogy a hazai diskurzusokban ezért a legfontosabb ponton kell új frontvonalat nyitni: a depolitizáló diskurzusokat repolitizáló diskurzusokra kell cserélni. A teljesség politikája számomra a legfontosabb diskurzív töretpontok sűrített megfogalmazása: olyan új beszédmódokra lenne szükség, amelyek újra rákérdeznek arra, hogy mit jelent a fogyatékosok számára a teljes élet követelése, és felvázolják, hogy ennek megfelelően milyen legyen a fogyatékospolitikákat felváltó saját politikája a fogyatékosoknak.

A teljesség kérdésének újrafelvetése kapcsán számomra igen figyelemreméltó az úgynevezett „inkluzív nézőpont”. A normalizációs alaptörekvéssel szemben fogalmazódott meg a befogadás (inclusion) stratégiája, amely ki kívánja kapcsolni a „normálissá válás” problematikus kérdéskörét a fogyatékosok integrációjából a mainstream közösségekbe és tevékenységekbe. A normalizáció kérdése mindig abból a meggyőződéséből merítette igazolását, hogy a fogyatékosoknak is lehetővé kell tenni mindazt, ami számukra és az állampolgárok közössége számára normális és kívánatos. A normalizáció bírálói részéről azonban nem volt kérdés, hogy a mindennapi és ideológiai szinten ebből a törekvésből a fogyatékosok és a normalitás kérdésének elválaszthatatlansága következik, vagyis nekik kell tenniük azért, hogy normálisnak tekintsék őket. Culham és Nind igen kreatívan érvel amellett, hogy a normalitás ideológiai primátusa a posztmodern társadalomban azzal jár, hogy a társadalom tagjai feltételezik, hogy az emberek számára egyetlen attitűd létezik: minél inkább kilógnak a sorból, annál inkább egyetlen legitim és ésszerű céljuk lehet – törekedni a kevésbé másságra.

Vagyis minél inkább fogyatékos valaki, annál inkább érvényes rá az össztársadalmi parancs: próbálj megtenni mindent, hogy normális legyél. Ebből a nézőpontból a mai társadalom a fogyatékos mint „radikális más” extra deviánsnak tételezi minden olyan esetben, ha sérti a konform, alárendelődő, kritikátlan normákat – hiszen így nem tesz egy „normális nem-normális”... Ezzel szemben a „befogadás” nem más, mint a normalitás uralmának teljes tagadása, vagyis az a társadalmi parancs, hogy változtasson a társadalom saját gyakorlatává, gondolkodásmódjává és morális mércéjévé valamit, ami nem „normális”. A „befogadás” tehát nem a fogyatékos befogadását jelenti, hanem a fogyatékos befogadását. A befogadás gyakorlata, véleményem szerint, nem azt célozza, hogy „normálissá” változtassa a nem normális dolgok sokaságát, sokkalta inkább, hogy a normalitás fogalmát megfossza a mindennapokban dichotomikus jellegétől. Vagyis egymásnak ellentmondó dolgok is lehessenek normálisak, így jutva el a normális olyan felfogásáig, amely nem az abnormálissal szemben definiálja tárgyát. A Culham–Nind szerzőpáros azonban ezzel kapcsolatban hangsúlyozza: a befogadás törekvéseit meg kell védeni azoktól a dolgoktól, amelyek a korábbi integrációs gyakorlatok hibái voltak – hiszen az nem azonos az elfogadással és a toleranciával. Különösen a „pozitív példák” iránti kritikátlan viszonytól: a „befogadásról” nem lehet úgy beszélni, mint szakmai-orvosi-társadalmi praktikák és modellek összességéről, mert az egy általános politikai-emberi jogi koncepció. Figyelembe kell venni, hogy a „befogadás” nem, mint egyes esetek és modellek elszaporodása képzelhető el, hanem mint az össztársadalom mechanizmusainak átalakulása. A „befogadás”, vagyis a „teljesség egyik alapja” csak a posztmodern kapitalizmus teoretikus szintjén kiinduló és annak megváltoztatásának igényéből politikai muníciónak és tudatnak merítő „fordított normalizáció”³⁵ gyakorlat sikere lehet, amiben persze nagy szerepe van a fogyatékosokat támogató szakembereknek, segítőknek, intézményeknek, családoknak, szakpolitikusoknak és értelmiségieknek is.

A teljességről szóló diskurzusok mellett a repolitizáló diskurzusoknak valamilyen módon közvetlenül a fogyatékospolitika újrafogalmazását kell céloznia. Különösen annak fényében, hogy az inklúziós törekvések gyakorta evidensen hívják életre a fogyatékos identitáspolitikai megoldásokat. Véleményem szerint ez nem csak a hazai adottságok hiánya miatt járhatatlan út, hanem azért is, mert egy ilyen identitáspolitika maga is része a normalizációs társadalmak ideológiai logikájának. „Rengeteg fogyatékos ember nem szeretné magát fogyatékosnak látni, ahogy az orvosi és a szociális nézőpont követeli tőlük. Leszámolnának sérülésük központi jellegével és inkább

³⁵ Henderson, B.: Inclusion: educating students with and without disabilities. *New England Journal of Public Policy*, 5, 1999.

mainstream identitásokat választanának. Nekik nincs politikai identitásuk, mert nem tekintik magukat valamifajta fogyatékosmozgalom szereplőjének. Az ő szempontjukból a fogyatékos vagy sérült identitás valamifajta elnyomó és internalizált érték, amit éppen hogy megszüntetni kellene”.³⁶

A fogyatékosok politikájának nem a fogyatékoság közvetlen politikai reprezentációját kell szolgálnia – arra a társadalmi és kulturális dimenzió amúgy is alkalmasabb – hanem a fogyatékosok ügyét kell újrapozicionálnia a társadalmi-politikai küzdelmeken belül. Ennek a tanulmánynak központi témája, a normalizációs társadalmak és a fogyatékkal élők viszonya; s ez azért alapvető kérdés, mert véleményem szerint a fogyatékosok politikájának éppen a regulatív normák uralmára, a konformitás mindenekfelett kívánatos voltára, az átlagosság társadalmi és a többség politikai konstrukciójára, a normalitás ideológiáinak mechanizmusaira és „igazságaira”, a normalitás mentén alakított másodlagos társadalmi státuszok létezésére, a marginalizációnak és deprivációnak abnormálisként és kriminálisként történő igazolására, a homogén közösségek és steril terek falakkal körülvett valóságára kell rákérdeznie. Ez pedig csak mindazoknak az együttes politikai szerveződésén alapulhat, akiket a nem-normalitástól való rettegés, a konformitás kényszere, az átlagosságtól való eltérés végzete, a nem eléggé sikeres személyes normalizáció, a defektív osztályba tartozás valósága társadalmilag sújt és veszélyeztet. Egy olyan repolitizáló diskurzusra van szükség, amely révén a társadalom a Chantall Mouffe-i értelemben megkérdőjelezi saját makroigazságait, mint az individualizmus, a negatív szabadság, a versenyelv, a gazdaság vezető szerepe, vagy maga a normáltság.³⁷ Ez a diskurzus nyilvánvalóan kitágítaná a fogyatékosok társadalmi integrációjának jelenlegi szűk paradigmáját a politika irányába. Hiszen bár Magyarországon, ahol a fogyatékoság egyet jelent az elszigeteltséggel, a presztízs nélküliséggel, a szegénységgel, a feleslegességérzéssel, minden olyan lehetőség hihetetlen perspektívákat nyit a fogyatékosok számára, amely csökkenteni képes ezeket – a politika azonban mégiscsak azon a ponton kezdődik, amikor a jelenlegi sanyarú helyzet elfogadhatatlanná és igazságtalanná válik annak a nevében, hogy mennyire máshogyan is lehetne minden.

³⁶ Sleeter, Christine: Building Counter-Theory about Disability. *DSQ*, Vol 30, No 2 (2010), az identitáspolitika kérdéséről: Mollow, Anna: Identity Politics and Disability Studies: A Critique of Recent Theory. *Michigan Quarterly Review*, Vol. XLIII, no. 2, Spring 2004.

³⁷ Mouffe, Chantall: *Return of the political*. London, Verso, 2008.

Felhasznált irodalom

- Andrácz-Tóth Veronika – Bódy Éva – Csicsely Ágnes – Nyitrai Imre: Az intézménytelenítés kapujában. *Esély*, 2011/4. 35–57.
- Bánfalvy Csaba: Tüntető fogyatékosok. A fogyatékosügy néhány politikai aspektusa. *Szociális Munka*, 15. 2003. 4.
- Baudrillard, Jean: *A rossz transzparenciája*. Budapest, Balassi, 1997.
- Belicza Rózsa – Dankó Ágnes – Halmai Réka – Szerépi Anna: *A megváltozott munkaképességű és fogyatékosokkal élő emberek társadalmi és jogi helyzete a világban és Magyarországon. Helyzetfeltáró tanulmány*. Revita Alapítvány, 2007.
- Chappell, Anne Louise: From Normalisation a to Where? In Barton, Len – Oliver, Mike: *Disability Studies: Past Present and Future*. Leeds, The Disability Press, 1997.
- Culham, Andrew – Nind, Melanie: Deconstructing normalisation: clearing the way for inclusion. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, Vol. 28, No. 1, 65–78, 2003.
- Cséfalvy Zoltán: *Kapuk, falak, sorompók. A lakóparkok világa*. Budapest, Gondolat, 2008.
- Dailey, Gillian (ed.): *Disability and Social Policy*. London, Policy Studies Institute, 1991.
- Davis, Lennard D.: *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness, and the Body*. London, Verso, 1995.
- Davis, Lennard D.: Bodies of Difference: Politics, Disability, and Representation. In Brueggemann, B. J. – Snyder, Sharon – Garland-Thomson, Rosemarie: *Disability Studies: Enabling the Humanities*. New York, Modern Language Association, 2002.
- Gadacz, Rene R.: *ReThinking DisAbility*. Alberta, The University of Alberta Press, 1994.
- Galvin, Rose: The Making of the Disabled Identity: A Linguistic Analysis of Marginalisation. *DSQ*, Vol 23, No 2 (2003).
- Goffman, Erving: *Stigma*. London, Penguin, 1963.
- Hayes, Michael – Fonda Black: Troubling Signs: Disability, Hollywood Movies and the Construction of a Discourse of Pity. *Disability Studies Quarterly*, Spring 2003, Volume 23, No. 2, 114–132.
- Henderson, B.: Inclusion: educating students with and without disabilities. *New England Journal of Public Policy*, 5, 1999.
- Jaarsma, A. S.: The Ideology of the Normal: Desire, Ethics, and Kierkegaardian

- Critique. In Tessman, Lisa: *Feminist Eudaimonism: Eudaimonism as non-ideal theory*. In Tessman, Lisa: *Feminist Ethics and Social and Political Philosophy: Theorizing the Non-ideal*. Dordrecht – New York, Springer, 2008.
- Kirchner, Currine: From „survival of the fitness” to „fitness for all” to „who define fitness”: 100 year of sociological theory of disability. In Barnarti, Sharon S.: *Disability As a Fluid State*. Washington, Emerald Group, 2010.
- Kiss Viktor: Az utópia védelmében. In Kiss Viktor: *Leértékelt társadalom – esszék és publicisztikák*. Budapest, L'Harmattan, 2009.
- Laclau, Ernesto – Mouffe, Chantal: *Hegemony and socialist strategy: towards a radical democratic politics*. London – New York, Verso, 2001.
- Laki Ildikó (szerk.): *Fogyatékoság és a mai magyar társadalom – konferenciakötet*. Szeged, Belvedere Meridionale – MTA Szociológiai Kutatóintézet, 2009.
- Michalko, Rod – Titchkosky, Tanya: *Rethinking Normalcy: A Disability Studies Reader*. Canadian S Press, 2009.
- Mills, C. W.: Ideal Theory as Ideology. In DesAutels – Walker (ed.): *Moral Psychology: Feminist Ethics and Social Theory*. Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 2004. (újraközölve: *Hypatia*, vol. 20, no. 3, Summer, (2005.).
- Mollow, Anna: Identity Politics and Disability Studies: A Critique of Recent Theory. *Michigan Quarterly Review*, Vol. XLIII, no. 2, Spring 2004.
- Mouffe, Chantall: *Return of the political*. London, Verso, 2008.
- Negri, Antonio: *Marx beyond Marx: lessons on the Grundrisse*. London – New York, Autonomia – Pluto Press, 1989.
- Nyarády Gáborné (szerk.): *Esélyegyenlőség, egyenlő bánásmód: a hátrányos megkülönböztetés felismerése és kezelése a helyi közigazgatásban*. Budapest, KSZK ROP 3.1.1. Programig, 2008.
- O'Brien, Ruth: *Voices from the Edge*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2004.
- Oliver, Michael J.: Capitalism, disability and ideology: A materialist critique of the Normalization principle. In Flynn, Robert J. – Lemay, Raymond A.: *A Quarter-Century of Normalization and Social Role Valorization: Evolution and Impact*. Ottawa, University of Ottawa, 1999.
- Oliver, Mike: *Politics and language: The need for a new understanding. Disability, Citizenship and Empowerment*. Workbook Milton Keynes, Open University, 1990.
- Oliver, Mike: *Understanding Disability: From Theory to Practice*. Basingstoke, Macmillan, 1996.
- Ott, Brian L.: *Critical Media Studies, an introduction*. London, John Wiley & Sons, 2010.

- Owen, Riechard R.: Relationships and Bodies: Social Inclusion Through Recreation. *Impact*, 2012. august.
- Pothier, Dianne – Devlin Richard F.: *Critical Disability Theory: Essays in Philosophy, Politics, Policy, and Law*. Vancouver, UBC Press, 2007.
- Reinikainen, Marjo-Riitta: Everyday Discourses on Disability: A barrier to successful disability policy? *Idunn*, 2006. 3.
- Shakespeare, Tom, Watson, Nicholas: The social model of disability: an outdated ideology? *Research in Social Science and Disability*. Volume 2, 9–28. (2002).
- Shildrick, Margrit: *Dangerous Discourses of Disability, Subjectivity and Sexuality*. London, Palgrave Macmillan, 2009.
- Sleeter, Christine: Building Counter-Theory about Disability. *DSQ*, Vol 30, No 2 (2010)
- Tamás Gáspár Miklós: Posztfasizmus. *Eszmélet*, 48. 2001. tél.
- Tessman, Lisa: Feminist Eudaimonism: Eudaimonism as non-ideal theory. In Tessman, Lisa: *Feminist Ethics and Social and Political Philosophy: Theorizing the Non-ideal*. Dordrecht – New York, Springer, 2008.
- Thomas, Carol: Disability Theory: Key Ideas, Issues and Thinkers. In Barnes, Colin, Oliver, Mike, and Barton, Len: *Disability studies today*. London, Polity Press, 2009.
- Thomson, Rosemarie G.: *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. New York, Columbia University Press, 1996.
- Tremain, Shelley (ed.): *Foucault and the government of disability*. Michigan, University of Michigan Press, 2008.
- Waldschmidt, Anne: *Disability History: Konstruktionen von Behinderung in der Geschichte. Eine Einführung*. [“Disability History: An Introduction to Historical Constructions of Disability”] Bielefeld., Transcript Publishers, 2010.
- Waldschmidt, Anne: Normalcy, Bio-Politics and Disability: Some Remarks on the German Disability Discourse. *DSQ*, Vol 26, No 2 (2006)
- Waldschmidt, Anne: Who Is Normal? Who Is Deviant? “Normality” and “Risk” in Genetic Diagnostics and Counseling. In Tremain, Shelley: *Foucault and the government of disability*. Michigan. University of Michigan Press, 2008.